

Archivy bezpečnostních složek po dvaceti letech

(Úvod k tzv. Quintanově zprávě)

► Ladislav Bukovszky

V průběhu dvaceti let, které uběhly od pádu komunistického totalitního režimu ve střední a východní Evropě, se v jednotlivých státech bývalého sovětského bloku mnohokrát z různých úhlů pohledu diskutovaly problémy související s existencí archivů bezpečnostních složek. Otázkami o jejich zachování, správě, způsobu využívání (úřední, badatelské), formách zpřístupňování či nahlížení, právní, věcné, politické i morální relevanci se postupně zabývaly různé skupiny prakticky všech oblastí společenského spektra. Během tohoto diskursu (na domácí i zahraniční půdě) se pochopitelně objevily i snahy po zpochybnění hodnověrnosti a relevanci dokumentů z provenience bezpečnostních složek komunistické totalitní moci.¹ Na jednu stranu je možné tento jev vysvětlit jako pokus o určité bagatelizování naší společné nepřilíš radostné minulosti ve druhé polovině dvacátého století, na stranu druhou i jako snahu znemožnit pluralitní přístup k této svébytné pramenné základně, resp. jako snahu zajistit předchozí monopol interpretace nejnovějších dějin i nadále několika prověřeným „odborníkům“.

Není naším úkolem tento – v pravidelných intervalech se opakující – problém rozebírat. Rozhodně je však nutné prohlásit, že komunistické bezpečnostní složky produkovaly autentické dokumenty o své činnosti, vlastně o specifickém naplňování utajované politiky totalitního režimu. Vznikaly na základě specifických, poměrně přesně stanovených, byrokratických a konspirativních parametrů, jejichž účelem bylo zajištění základních podmínek existence systému, tj. především latentní represe, prevence (zastrašování) a potřeba získávat mocensky nezbytné informace. Tyto dokumenty – i s ohledem na jejich množství a relativní úplnost – mají nenahraditelnou vypovídací hodnotu o realitě tehdejšího vládnutí.

Povětšinou šlo o netradiční způsob tvorby dokumentů, jež se v rámci registraturního procesu změnilo na dokumenty s trvalou hodnotou (archiválie), které rozhodně neměly sloužit široké společenské potřebě, zejména pak badatelské činnosti. Pokud někdo ještě dnes plošně zpochybnuje hodnověrnost těchto archivních dokumentů, nezná či spíše popírá základní kritéria historického procesu jejich vzniku, stejně jako kritéria výzkumu a interpretace pramenů, včetně základních metod některých pomocných věd historických (především diplomatiky).

---

1 V českých podmínkách srov. např. KRĚN, J.: *Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti*. In: *Soudobé dějiny*, 2005, č. 3–4, s. 708–733.

Zásadní postoj západních demokracií koncem osmdesátých let minulého století přinesl zhroutil nestabilních totalitních režimů sovětského typu v celé střední a východní Evropě. V průběhu obnovy či budování pluralitního demokratického politického systému proběhla integrace do severoatlantických i evropských struktur. Zároveň postkomunistické státy bývalého východního bloku postupně řešily zejména základní otázky, jak a zda otevřít přístup k senzitivním písemnostem shromážděným v utajovaných spisovných politických policiích. Retardačním prvkem celého procesu byla forma předávání moci, spolupráce nových politických subjektů s vybranými představiteli bývalého režimu, společné ekonomické zájmy a někdy i kontinuita ve výkonu bezpečnostní agendy.

Velmi důležitou úlohu v celé střední a východní Evropě v rámci procesu vyrovnávání se s komunistickou minulostí sehrály právě dokumenty bezpečnostních složek. Jejich zpřístupňování pro úřední činnost i badatelské účely institucionalizovala nejprve Německá demokratická republika, resp. Spolková republika Německo na přelomu let 1991 a 1992 založením Úřadu spolkového zmocněnce pro dokumenty státobezpečnostní služby bývalé NDR (Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen demokratischen republik – **BStU**).² Založení této instituce se stalo motivačním faktorem politických a odborných reprezentací dalších postkomunistických států a příkladem utváření archivů bezpečnostních složek. Významným mezníkem se v roce 1993 stala mezinárodní konference archivního kulatého stolu (Conference Internationale de la Table Ronde des Archives – **CITRA**) zorganizovaná Mezinárodní archivní rady UNESCO (International Council on Archives – **ICA**)³ v Mexiku. Šlo o historicky první mezinárodní setkání odborníků – archivářů, kdy se do popředí jejich zájmu dostala otázka archivů bezpečnostních složek totalitních režimů. Z iniciativy tehdejšího generálního tajemníka ICA Charlese Kecskemétiho došlo na tomto setkání k dohodě týkající se založení užší pracovní skupiny odborníků – archivářů, s úkolem připravit dokument doporučující formu správy a způsob práce s archiváliemi bývalých bezpečnostních složek totalitních systémů.

Pracovní skupina vznikla v únoru 1994 z archivářů-teoretiků i archivářů, kteří již pracovali s dokumenty represivních složek z celého světa. Obdobnou odbornost měli též členové pracovní skupiny expertů zaměřených na otázku ochrany lidských práv. Sedmičlenný pracovní tým s finanční podporou UNESCO se během své existence sešel celkem třikrát. Poprvé v Paříži, o rok později v únoru 1995 v Koblenci (SRN) a v prosinci 1995 ve španělské Salamance.

2 Srov. VILÍMEK, T.– ŽÁČEK, P.: *Úrad Spolkového poverenca pre podklady Štátnej bezpečnostnej služby bývalej NDR*. In: *Pamäť národa*, október 2004, s. 78–85.

3 Mezinárodní archivní rada byla založena v roce 1948 se sídlem v Paříži. Od roku 1958 Českou republiku v ICA zastupuje Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, resp. jeho předchůdci. Členem Mezinárodní archivní rady je i Česká archivní společnost. V jejím rámci je soustředěno 1169 archivů či archivních institucí a 211 individuálních členů z více než 190 zemí. Více in: <http://www.ica.org/en/node/37327>

Vedením pracovní skupiny a celého projektu byl pověřen Antonio Gonzáles Quintana, španělský archivář, tehdy zaměstnaný v Národním historickém archivu v Salamance jako ředitel oddělení občanské války.⁴ Bývalé státy komunistického bloku zastupovali Dagmar Unverhau, ředitelka Archivu BStU (SRN), László Varga, ředitel Archivu hlavního města Budapešť (Maďarsko)⁵ a Vladimír Kozlov ze Státního archivu Ruské federace v Moskvě. Cílem Mezinárodní archivní rady bylo vysvětlit fenomén archivů bezpečnostních složek v celosvětovém měřítku. Do pracovní skupiny byl proto jmenován také Alejandro Gonzáles Poblete, prezident Národní komise pro odškodnění a usmíření v Santiagu (Chile), Narissa Ramdani, ředitelka Archivu Afrického národního kongresu v Johannesburgu (Jihoafrická republika) a Mary Ronan z Národního archivu ve Washingtonu (USA).⁶

Pracovní skupina se zaměřila na činnost represivních složek států s nedemokratickým zřízením, které zanikly mezi lety 1974 až 1994 v západní Evropě, Latinské Americe, Africe, střední a východní Evropě. Mimo její zájem zůstaly státy Dálného východu. Za účelem zjištění základních i specifických informací o činnosti represivních složek států, poznatků o zachování archiválií z jejich činností a možnostech jejich využití v rámci společensko-politických procesů se pracovalo dotazníkovou metodou. Z dvaceti pěti oslovených zemí obdržela zpětně pracovní skupina písemné zprávy od třinácti států.⁷ Společnou charakteristikou diktatur 20. století byla dle pracovní skupiny jejich struktura seskupená do několika základních represivních forem, organizovaná v rámci samostatných celků. Komise při vypracování písemných zpráv doporučila analýzu jednotlivých forem represe v těchto v kategoriích:

- a) tajné služby,
- b) polovojskové organizace,
- c) speciální soudy,
- d) koncentrační a pracovní tábory,
- e) speciální nápravná zařízení,
- f) psychiatrická převýchovná centra.

Pracovní komise písemné zprávy analyzovala a na základě těchto informací vypracovala závěrečnou zprávu, přijatou na posledním zasedání v prosinci 1995.⁸

---

4 Více k A. G. Quintanovi viz: <http://www.kualalumpur2008.ica.org/en/node/39061/>

5 Děkuji touto cestou p. László Vargovi za poskytnutí cenných informací.

6 Osmičlenná pracovní komise spolupracovala i dalšími experty ze tří kontinentů: José Zalaquet (Chile), T. Mazure a Daina Klavina, ředitelka Národního archivu (Lotyšsko), Victoria Domarkas (Litva), Eugenia Costa a Maria Paula Lomelino (Portugalsko), Marie Olivier a Sheena Duncan (Jihoafrická republika), Miguel Angel Camino (Španělsko) a I. J. Johnstone (Zimbabwe).

7 Dotazník byl počátkem roku 1995 zaslán i Archivní správě Ministerstva vnitra ČR. Podle informace ředitele Archivní a spisové služby MV ČR PhDr. Václava Babičky, za niž mu děkuji, se příslušný útvar MV ČR rozhodl na tento dokument nereagovat.

8 Poslední pracovní setkání komise proběhlo v Salamance ve dnech 11.–13. prosince 1995.

Materiál s názvem „The management of State Security records of the former repressive regimes (1974–1994)“ byl zaregistrován pod číslem 401.730.5 v UNESCO a stal se doporučujícím podkladem pro správy archivů bezpečnostních složek ve státech, kde v minulosti vládla politická diktatura.

Po redakční úpravě zveřejnil závěrečnou zprávu časopis Mezinárodní archivní rady *JANUS*; nejprve v angličtině (1998)⁹ a o rok později ve francouzském jazyce.¹⁰ Materiál, přesněji vodítko určené i pro postkomunistické státy, obsahoval několik velmi závažných konstatování, která podle odborníků měly jednotlivé země akceptovat. Po pádu nedemokratických, diktátorských společenských systémů se téměř v každé zemi řešila otázka potřeby a zachování těchto dokumentů, i s ohledem na fakt, že většina z nich vznikla protizákonným způsobem a obsahovala informace různého druhu, týkající se i soukromí pronásledovaných osob.

Po analýze zkušeností oslovených států komise konstatovala, že dokumenty hrají velmi významnou roli při zakládání demokratických principů společnosti, a proto doporučila jejich zachování v plném rozsahu. Likvidace těchto dokumentů by neumožnila národům či společnosti přehodnocení, resp. vytváření historické paměti, na kterou mají plné právo. Uvedla, že právě uplatňování jednotlivých individuálních a kolektivních práv občanů i národů se po změně politického systému automaticky stalo aktuálním problémem. Zachované dokumenty, následně archiválie, se dle konstatování „Zprávy“ měly stát součástí národního kulturního dědictví a sloužit i historickému výzkumu. Komise doporučila vytvářet pro jejich správu speciální archivy. Správa archiválií z činnosti bezpečnostních složek navíc vyžadovala speciální přístup archivářů a akceptování provenienčního principu. Komise dále konstatovala, že i když jsou důležité zásady, které bude možno při správě archiválií represivních režimů provést, je třeba brát ohled na zvláštnosti jednotlivých zemí. Zpráva také poukázala na úzký vztah mezi archivy a na dva důležité aspekty týkající se přechodu z represivních režimů: paměť a spravedlnost. Projednávala důležitou roli archivů v demokratických přechodech, archivní péči, legislativu, etiku a právo na informace. Proto byla vypracována jako základní zdroj pro zájemce v oblasti archivů a lidských práv pro počáteční fáze demokratizačních procesů.

V době svého vzniku, ale i později, měla zpráva obrovský význam při realizaci snah co nejvíce otevřít archivy komunistických bezpečnostních složek a při zakládání nezávislých institucí pro výzkum totalitních společenských systémů. Částečně se tyto snahy podařilo realizovat v některých státech bývalého východního bloku (např. Maďarsko, Slovensko).¹¹ Musíme však poukázat na to, že v České republice bylo přijetím

9 Srov. QUINTANA, A. G.: *Archívy bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov*. In: *Pamät národa* č. 2. Bratislava 2005, s. 40–50.

10 In: *JANUS*, 1998.2; s. 7–25; *Archives of the Security Services of Former Repressive Regimes*. (Report prepared for UNESCO on behalf of the International Council of Archives). *Les archives de services de sécurité des anciens régimes répressifs*. In: *JANUS*, 1999.1.

11 Určité myšlenky byly zapracovány do zákona č. III/2003, kterým byl založen Historický archiv státobezpečnostních složek v Maďarsku; to samé platí i pro Slovensko. Viz: *Príhovor Jána Langoša na pôde Senátu Parlamentu Českej republiky*. In: *Pamät národa*, 2006, č. 2, s. 4–7.

zákona č. 181/2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek, několik závěrů z původní zprávy již překonáno.

V roce 2008 vydala ICA rozšířenou a aktualizovanou zprávu ve španělštině pod názvem „*Políticas archivísticas para la defensa de los Derechos humanos*“. Jejím autorem byl opět Antonio González Quintana.¹² Publikace obsahuje aktuální informace a zkušenosti o procesech otevírání archivů bývalých bezpečnostních složek. Informace o českých a slovenských realitách autor čerpal z prací Karla Bartoška, Karla Kaplana, Igora Lukeše a Viléma Prečana. V závěru Quintana zveřejnil zákonné normy, úpravy jednotlivých států, mj. z Německa (BStU), z Polska (IPN), ze Slovenska (ÚPN) a z Maďarska (ÁBTL), které upravují přístup a zveřejnění dokumentů totalitních bezpečnostních složek.

Dvacet let od zhroutení komunistického totalitního režimu v Československu nám dává možnost ke stručnému nezaujatému zhodnocení této části procesu vyrovnávání se s totalitní minulostí. Z pochopitelných důvodů věnujme pozornost zejména otázce možnosti přístupu k dokumentům, které vznikly činností Státní bezpečnosti. Československé elity přistoupily k řešení těchto problémů jako jedny z prvních. Přestože v letech 1990–1991, resp. 1992–1993 byly přijaty základní legislativní normy, které řešily rehabilitace, restituce, přebírání archiválií komunistické strany, tzv. lustrace, trestně-právní posouzení komunistických zločinů atd., dostal se parlament k otázce zpřístupňování dokumentů Státní bezpečnosti z iniciativy ministerstva vnitra až v roce 1996.¹³ Zákonem č. 140/1996 Sb. o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti byl oprávněným žadatelům dán k dispozici poměrně omezený rozsah archivních dokumentů, s limitovanou možností zpřístupnění svazkové agendy politické policie.¹⁴ Zákon nenaplnil očekávání, ať již kvantitou či kvalitou, a nedocházelo k naplnění jeho hlavního účelu „*veřejného odkrytí jednoho z velkých tajemství totalitního systému, označení konkrétních strůjců a pomahačů komunistického útlatku a pokročit tak alespoň částečně ve vyrovnávání se s minulostí.*“¹⁵

Až novele zákona z března 2002 se podařilo odstranit některé nedostatky a pokročit v procesu poznávání realit Státní bezpečnosti.¹⁶ Dle nové legislativní úpravy

12 Srov. <http://www.ica.org/groups/en/node/77>; A. G. Quintana své badatelské výsledky publikoval v mezinárodním archivním časopisu COMMA, 2004.2; (*Los archivos de la represion: bilance y perspectivas*); viz: <http://www.archives.gov.ua/NB/Comma-2004.2.php>

13 Srov. ŽÁČEK, P.: *Boje o minulost. Deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí – pokus o předběžnou bilanci.* Barrister&Principale, Brno 2000; ŽÁČEK, P.: *Překonávání totalitní minulosti na český způsob.* In: FIALA, P. – MIKŠ, F. (eds.): *Česká konzervativní a liberální politika. Sborník k desátému výročí založení revue Proglas.* CDK, Brno 2000, s. 388–398.

14 Srov. SCHOVÁNEK, R.: *Zpřístupňování svazků Státní bezpečnosti v České republice.* In: *Památ národa*, 2005, č. 2, s. 85–87; ŽÁČEK, P.: *Role ODS při překonávání komunistické minulosti.* In: BALÍK, S. a kol.: *Občanská demokratická strana a česká politika. ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006.* CDK, Brno 2006, s. 203–207.

15 Srov. Důvodovou zprávu senátního návrhu zákona (posléze zákon č. 107/2002 Sb.), viz: <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/historie?action=detail&value=304>.

16 Zákon č. 107/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb. o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti, a některé další zákony.

vykonávaly jednotlivé subjekty – ministerstvo vnitra, ministerstvo obrany, ministerstvo spravedlnosti a Úřad pro zahraniční styky a informace – zákonem stanovené úkoly samostatně. Tato nová úprava rozšířila okruh subjektů, kterým mohly být dokumenty poskytnuty. Badatelé dle nové právní úpravy studovali výhradně digitální kopie archivního materiálu, v nichž byly poměrně rozsáhle znečitelnovány vybrané údaje. Situaci neulehčoval ani fakt, že zpřístupňování dosti nekvalitních kopií bylo realizováno na odloučeném pracovišti v Pardubicích.

Tato forma zpřístupňování byla formálně překonána přijetím nového zákona o archivnictví a spisové službě z roku 2004.¹⁷ Zákon velmi liberálně – u dokumentů Státní bezpečnosti navíc se specifickou výjimkou – řeší nahlížení do archiválií a umožňuje tak téměř úplné otevření archivů represivních složek minulého režimu.

Kvalitativně novou situaci (zejména ve správě archiválií z provenience bezpečnostních složek), usnadnění badatelské i úřední činnosti – přinesl červen 2007, kdy byl přijat zákon č. 181/2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů.¹⁸ Tímto aktem se k 1. únoru 2008 do jedné instituce – Archivu bezpečnostních složek – shromáždily archiválie bezpečnostních složek státu z období 1945, resp. 1948–1989, jako součásti národního kulturního dědictví.¹⁹

Archiv dle zákona zpřístupňuje a umožňuje, za podmínek stanovených zákonem o archivnictví a spisové službě, nahlížet do převzatých archiválií. Od 1. února 2008 se zásadně změnila možnost badatelů při nahlížení do archiválií vzniklých nejenom činností Státní bezpečnosti. Výrazně byla modernizována technická vybavenost tří badatelen (dvou v Praze, další v Kanicích u Brna), zrychlila a zjednodušila se forma zpřístupňování archiválií i servis směrem k badatelům a státním orgánům.²⁰ Kontrolu široké badatelské veřejnosti umožňuje také umístění archivních pomůcek (předběžných inventářů jednotlivých archivních fondů), včetně registračních a archivních protokolů svazkové agendy centrálních i územních útvarů Státní bezpečnosti.²¹

Prostřednictvím e-mailové adresy badatelske.zadosti@abscr.cz je zrychlena komunikace s badatelkami a objednávaní jednotlivých archivních jednotek.²²

17 Srov. Zákon č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.

18 O chronologii vzniku Ústavu pro studium totalitních režimů a Archivu bezpečnostních složek viz: <http://www.ustrcr.cz/cs/chronologie-vzniku>

19 Viz: BUKOVSKÝ, L.: *Archiv bezpečnostních složek (Základní informace)*. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek č. 6/2008*. ABS, Praha 2009.

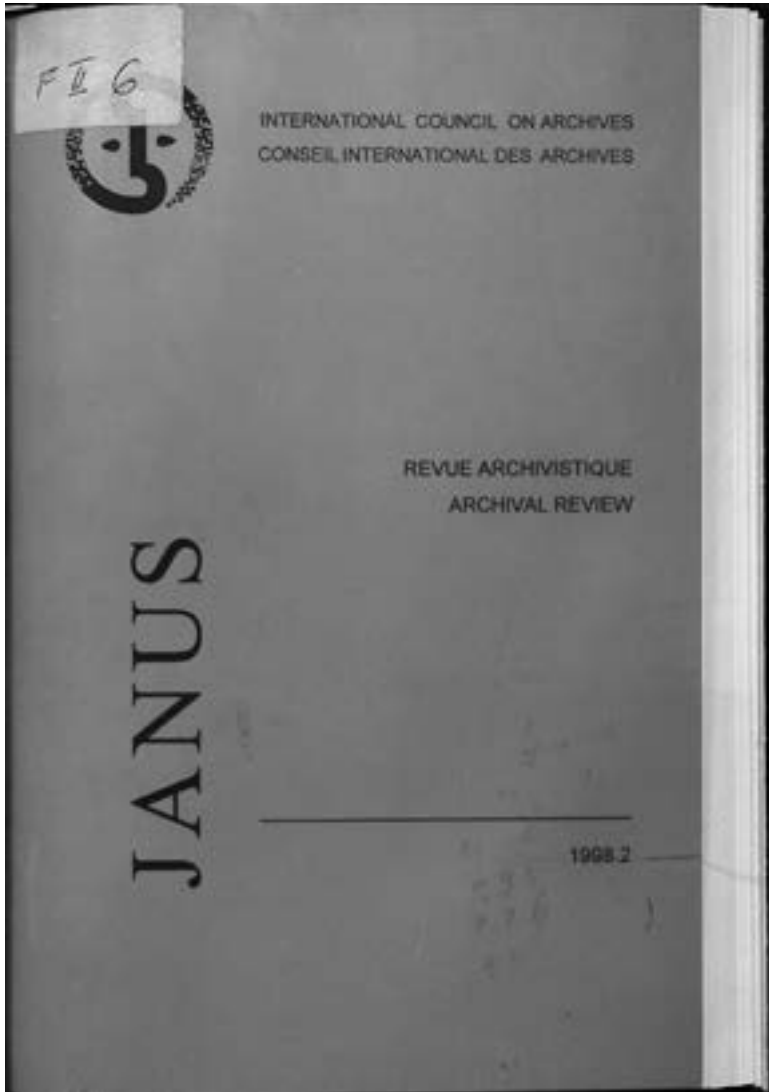
20 Srov. zprávu o činnosti Archivu bezpečnostních složek, in: <http://abscr.cz/cs/zprava-o-cinnosti-archivu>

21 Srov. <http://www.abscr.cz/cs/pruvodce-po-fondech-sbirkach> a <http://www.abscr.cz/cs/vyhledavani-archivni-pomucky>

22 Srov. <http://www.abscr.cz/cs/jak-zadat>

23 Srov. Výroční zprávu Ústavu pro studium totalitních režimů za rok 2008, projednanou Senátem PČR, viz: <http://www.ustrcr.cz/cs/vyrocnizprava-ustr>

Ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů je urychleně budován Elektronický archiv, který zajistí jak důslednou a systémovou ochranu svěřených archiválií, tak i kvalitní a rychlý přenos digitální podoby dokumentů k badatelům.²³ Po jeho plném spuštění budou naplněny i některé požadavky formulované již v rámci Quintanovy zprávy.

Titulní list časopisu JANUS č. 1998. 2.

Zdroj: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR.

Archivy bezpečnostních složek bývalých represivních režimů

Zpráva připravená pro UNESCO Mezinárodní archivní radou²⁴

► **Antonio González Quintana**

Úvod

Záměr

V rámci „Zasedání u kulatého stolu“ (CITRA), které se konalo v Mexiku roku 1993, rozhodla Mezinárodní archivní rada o zřízení pracovní skupiny expertů k prodiskutování problémů souvisejících s archivy bývalých represivních režimů s cílem navrhnout soubor doporučení k práci s takovými archivy.

Cíl spočíval ve snaze doperacovat se praktických výsledků. Není totiž možné připravit soubor takových pravidel, která by se dala aplikovat na každý případ, neboť každý proces politického přechodu vykazuje specifické rozdíly. Otevřenou diskuzí v rámci pracovní skupiny by se však mohlo dosáhnout takového výsledku, kdy by archiváři pracující v zemích, kde probíhá proces demokratizace, dostali informace o problémech, které budou muset řešit. Současně se jim zpřístupní přehled postupů, jaké byly v jiných zemích uplatňovány při překonávání obdobných dějů.

Experti se přitom snažili upřít pozornost na doporučení pracovní skupiny, která vycházela z problémů archivnictví a jednoznačně vedla i k politickým otázkám; přičemž archiváři by tyto otázky měli ve veřejnosti aktivně prosazovat i v případech, že tím překročí rámec svých kompetencí.

Odborníci upozornili na skutečnost, že archiváři, kteří pracují s dokumenty o represích, jsou v kontaktu s velmi citlivým materiálem. Proto se ukázalo jako velmi důležité, vypracovat etický kodex pro nakládání s dokumentací tohoto druhu. O tomto kodexu se také ve „Zprávě“ blíže zmiňují.

Ve snaze, aby přehled o represivních institucích byl pokud možno úplný, se pracovní skupina soustředila na shromažďování informací o jejich archivech. Podmínkou vyhodnocování důkazů o represích musí být v první řadě přehled, jak jsou příslušné dokumenty zachované. Skupina se nejprve věnovala vyhodnocování informací, které získala od svých členů a z omezeného počtu zemí (Litva, Paraguay, Polsko, Portugalsko a Zimbabwe).

Do prvního seznamu, na kterém skupina začala pracovat, se ve smyslu rozhodnutí zásadně zařazovaly jen ty represivní instituce, které zanikly už v rozmezí let 1974–1994. Týkalo se to následujících zemí: Brazílie, Chile, Německo, Maďarsko, Lotyšsko,

24 Při překladu „Zprávy“ jsme částečně vycházeli ze slovenské verze, která byla zveřejněna v časopise *Pamäť národa* č. 2. Bratislava 2005, s. 40–50.; dále viz: JOBST, Á.: *Irattári forradalom és demokratikus átalakulás – a Nemzetközi Levéltári Tanács által az UNESCO megbízásából készített jelentés*, In: *Levéltári Szemle*, č. 2001/4; <http://www.natarch.hu/szemle/20014/jobst.htm>

Litvy, Paraguaye, Polska, Portugalska, Ruska, Jihoafrické republiky, Španělska a Zimbabwe. Přesto, že informace o těchto zemích mají rozdílnou úroveň, přece jen naznačují, že jejich zachované archivní fondy jsou závažné, dá se posoudit nejen stav, v jakém se nacházejí, ale i přibližný rozsah těchto fondů, a do jisté míry se v nich dají vysledovat návaznosti k jiným zachovaným dokumentům. Pracovní skupina se domnívala, že by bylo účelné, aby se pro archiváře přikládaly i praktické návody o způsobech, jak se tyto soubory dokumentů dají využívat v novém politickém režimu, a o podmínkách jejich zpřístupňování. Na těchto základech mohlo být vypracováno základní statistické vyhodnocení, které je z hlediska pracovní skupiny velmi důležité.

S ohledem na vymezený prostor není možné, abych v této studii podal celý rozsah získaných informací. Ve zjednodušené formě je však shrnuji v kapitole 5, pod názvem „Průvodce ke zdrojům represe; přehled o zachovaných archivech bývalých represivních institucí v nových demokraciích. (1974–1994).“ Pracovní skupina věří, že v zemích, ve kterých probíhá proces přechodu k demokracii, přispěje tato stručná „Zpráva“ účinně k tomu, aby byla chápána závažnost procesu i význam úlohy, která v něm připadá archivářům.

S vědomím, jak nesmírný je rozsah úkolů, jejichž zvládnutí čeká na profesionální pracovníky zodpovědné za vedení archivů tohoto druhu, se pracovní skupina rozhodla, že mezi závěry pojme i soubor úloh kladených na mezinárodní společenství. Musí se přičinit o to, aby se na mezinárodní úrovni prohlubovalo přesvědčení o potřebě správy dědictví, které je v archiváliích zachováno. Přispět k tomu má pochopitelně už i tato studie, doplněná stručnou bibliografií a seznamem legislativních opatření, které souvisí s danou tematikou.²⁵

Plán práce a metodika

Pracovní skupina, kterou finančně podporovalo UNESCO, byla ustanovena v únoru 1994 a byli do ní přijati archiváři, kteří buď již měli zkušenosti s archivy tohoto typu, nebo se zabývali otázkami etiky archivnictví; dále byli přizváni experti na otázky lidských práv. Členové skupiny byli vybíráni tak, aby se zachovalo rovnoměrné zastoupení zemí střední a východní Evropy, Latinské Ameriky, Afriky a západní Evropy, kde už probíhala politická přeměna. Vedením celého projektu byl pověřen Antonio Gonzáles Quintana, který v letech 1986 až 1994 působil jako ředitel oddělení pro občanské války v Národním historickém archivu v Salamance (Španělsko). Dalšími členy byli: dr. Dagmar Unverhau, ředitelka STASI – archivu v Berlíně (Německo), László Varga, ředitel Archivu hlavního města Budapešť (Maďarsko), Vladimír Kozlov ze Státních archivů Ruské federace v Moskvě (Rusko), Alejandro Gonzáles Poblete, prezident Národní komise pro odškodnění (reparace) a usmíření v Santiagu (Chile), Narissa Ramdani, ředitelka Archivů Afrického národního kongresu v Johannesburgu (Jihoafrická republika) a Mary Ronan z Národního archivu Spojených států.

25 Kvůli rozsahu jsme tuto část studie vynechali. Bibliografická příloha odkazuje na třicet osm titulů a na zákon o podkladech Státní bezpečnostní služby bývalé NDR (Stasi-Unterlagen-Gesetz z roku 1991).

Skupina poprvé zasedala v roce 1994 v sídle UNESCO v Paříži. Z tohoto prvního zasedání pochází základní vyhlášení o účelu a záměrech skupiny, jakožto i plán práce. Skupina se znovu sešla v únoru 1995 ve městě Koblenz (Německo), aby shrnula aktivity svých členů, a hlavně aby se pokusila vyhodnocovat jednotlivé téma. Poslední setkání se konalo v prosinci 1995 v Salamance, kde po dvou letech působení pracovní skupiny mohl být schválen závěrečný text zprávy o její činnosti. Aby byly informace co nejvíce kompletní, předložili jednotliví členové stručný pohled na historii nedávných represivních institucí ve svých zemích, jakožto i způsob, jak se zachází s tamějšími archivy. Takto získané údaje velmi pomohly při úpravě závěrečné zprávy.

Archivy o represi: sociální problém přesahuje správu archivů

V 80. letech dvacátého století se zdálo, že z celosvětového pohledu nemůže už nic stát v cestě procesu odhalování represivních politických režimů. Ve světě rozděleném studenou válkou, v prostředí zemí střední a východní Evropy, které už od konce druhé světové války patřily do sféry zájmů Sovětského svazu, se vývoj „rozběhl“ nejprve v Polsku, aby pak okolo roku 1990 kulminoval totálním kolapsem existujících politických struktur. Nejvýraznějším prvkem tohoto procesu se stal pád Berlínské zdi a následné sjednocení Německa.²⁶

Souběžně s tímto evropským vývojem se už nedal zastavit ani proces rozpadu represivních politických režimů v Latinské Americe, kde prakticky nad celým kontinentem vládly po dobu více než pěti desetiletí konzervativní vojenské diktatury (v několika případech), nehledě na to, že poměry v některých z těchto zemí byly přechodně zmírňovány více-méně stabilními demokratickými intervaly.

Africký kontinent se v témže období stal svědkem vývoje, kdy po delší periodě bojů padaly režimy s výraznou politickou represí, udržovanou rasovými nebo etnickými skupinami. Začalo to demokratizací Zimbabwe, ale výrazným znamením se několik měsíců před tím stal pád režimu apartheidu v Jihoafrické republice.²⁷ Už v sedmdesátých letech jsme byli svědkem konce konzervativních západoevropských diktatur v Portugalsku, Řecku a Španělsku.²⁸ Když se podíváme na počáteční stav všeobecného politického vývoje v těchto třech zemích, zjistíme, že přechod k demokracii

26 K problematice činnosti bezpečnostních složek států střední a východní Evropy: KAMIŃSKI, Ł. – PERSAK, K. – GIESEKE, J.: *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944–1991*. Göttingen 2009.

27 Nástupem Nelsona Mandely do prezidentského úřadu v roce 1994 byl jihoafrický apartheid definitivně odstraněn.

28 V Portugalsku po pádu Salazarova režimu byl jeho nástupce Marcelo Caetano svržen armádou v roce 1974 a krajina nastoupila cestu pluralitní demokracie. V Řecku byla vojenská diktatura nahrazena po listopadových volbách 1974 a nový demokratický režim se začal pomalu upevňovat. Ve Španělsku po smrti diktátora Francisca Franca v roce 1975 nastoupila země cestu k demokratizaci.

v nich byl výsledkem velmi odlišných zkušeností, přičemž z pohledu našeho srovnávání má každá z nich velký význam.

V této studii se zabývám obdobím jen o málo delším než dvacet let – a to počínaje revolucí „Claveles“ v Portugalsku v dubnu 1974, až po konec režimu apartheidu. (Není tomu tak z nezáměru o údobí starší, spadající například až do poloviny 20. století, kdy končila éra italského fašismu nebo se hroutilo nacistické Německo, o kterých se zmiňuji v různých částech textu.) Volbu limitovaného časového rozmezí jsem upřednostnil proto, neboť pouze zkušenosti z poměrně nedávné éry mohou vyústit do referenčních závěrů, které na začátku 21. století mají platnost v kontextu světové politiky.

Kdybychom se vrátili ještě dále, například k počátkům moderního státu, setkali bychom se s prvními příklady moci, která se na represii „specializovala“. Nejlepším příkladem by byla španělská inkvizice. Je velmi pravděpodobné, že archivy s usvědčujícími dokumenty o organizaci španělské inkvizice, jsou předchůdci moderních archivů se svědectvím o represích. Právě ony mohou historikům moderního státu doložit, jak je důležité správně zacházet s historickými dokumenty. Národní historický archiv v Madridu uchovává do dnešní doby záznamy nejen Nejvyššího inkvizičního kongresu, ale i převážnou část záznamů z okresních tribunálů, což z tohoto archivu dělá nevyčerpatelný zdroj studia nejen moci španělských králů, ale také mentality a kultury renesančního období celé Evropy.

Je samozřejmé, že represivní režimy se vyskytovaly už v začátcích moderních států. V archivech celého světa existují dokumenty, které toto dokazují.

Téma studie – archivní dokumenty o bezprostředně nedávných represivních režimech – je mimořádnou sociálně a politicky závažné. V případě, že archivy schopné odhalovat represivní aktivity budou využívány v nových politických režimech, opírajících se o svobody a zodpovědnost ve smyslu znění „Všeobecné deklarace lidských práv“, stanou se tyto důležitým nástrojem prosazování nových sociálních vztahů. Avšak, v zachovaných dokumentech je ukryt „bumerangový efekt“ – zároveň netypický, ale i jedinečný a z profesního pohledu dokazující, jak svědomitě je třeba zvažovat, komu se vedení archivních fondů do budoucna svěruje. Studie současně archivním institucím připomíná, že je třeba orientovat se na zcela nové chápání zodpovědnosti.

Archivy mají rozhodující vliv na život lidí. Pro příklad tohoto tvrzení nelze uvést nic lepšího, nežli využívání archiválií na odčinění hříchů represe ve prospěch jejích obětí. Obsah dokumentů z archivů bezpečnostních složek represivních režimů – to je ten důvod, proč mají být archivy zachované. V době, kdy represivní režimy dosud trvají, mohou oběti politických a zpravodajských zákeřností sice tušit, jak závažný je pro ně obsah archivů, ale teprve demokratické zřízení může tyto archivy zpřístupnit, aby lidé pochopili obsah i důsledky síly moci na své osudy.

Závažnost úlohy archivů není charakterizována pouze jejich funkcí, jakožto klíče k odkrývání nedávné minulosti; jsou totiž i velmi hodnotným pomocníkem pro novou administrativu, aby mohla správně rozhodovat při nárokování nápravy při uplatňování individuálních práv. Důležitou roli sehrávají archivy například v situaci, kdy demokratický režim má formou amnestie (rehabilitace) rozhodnout o tzv. zločinech

svědomí, nebo poskytovat odškodnění obětem represe či jejich rodinám. Dobře to ilustrují německé a španělské zkušenosti.²⁹

Nepochybně zde nesmírně důležitou úlohu zaujímá také historický rozměr, protože sociální satisfakce, která má nejvyšší veřejnoprávní význam, se bohužel na základě archivních záznamů obětem špatně přisuzuje. Mezi nejznámější španělské archivy bezpochyby patří oddělení občanské války Národního historického archivu v Salamance, které vydalo desítky tisíc osvědčení občanům, kteří kdysi byli příslušníky armáda bezpečnostních útvarů republiky nebo republikové administrativy a později se stali oběťmi represe ze strany frankistů. Jiným důležitým příkladem jsou archivy STASI v Berlíně.

Všeobecné úvahy a doporučení

Důvody pro zachování dokumentačních pramenů ke studiu represe

V zemích, ve kterých probíhá proces přechodu k demokracii, se při každé rozpravě o archivech bývalých útvarů státní bezpečnosti rozebírá jako první bod otázka, zda mají nebo nemají být zachované. Všechny pozdější diskuse o tom, jak se s dokumenty v archivech má nakládat, jak je mohou využívat občané a nová státní správa, nebo kdy se hovoří o profesionální etice související s jejich obsahem – to vše je závislé na tom, jaká byla odpověď na první otázku.

Jsou známy příklady zemí, ve kterých všechny typy archivů bezpečnostních služeb byly zachovány téměř kompletní tak, jak byly založeny před nástupem demokratických režimů. Existují však i opačné příklady, kdy se žádná písemná svědectví o represí nezachovala, nebo aspoň nikdo neví, kde se nacházejí. Jako příklad střední cesty se dají uvést země, ve kterých se dokumenty ze začátku využívaly pro administrativní účely, poté však byly z etických důvodů zničeny.

Příkladem druhého typu je španělsky hovořící jihoamerická země Chile. Dodnes se neví, zda ještě existují dokumenty hlavních represivních institucí vojenské diktatury jako byla DINA a její útvary CNI.³⁰ Proto na začátku přechodového procesu, kdy se jednoznačně začala pocítovat potřeba poznat pravdu o politickém násilí, o mizení lidí a vraždách v Pinochetově režimu, se právě nedostatek dokumentovaných důkazů stal nepřekonatelnou překážkou. Komise pro pravdu a smíření, která v roce 1990 vznikla jako průkopnický útvar, byla konfrontována s požadavkem rekonstruovat patnáct let historie země převážně na základě osobních svědectví, opírajících se o napsané nebo reálné vzpomínky účastníků. Komise, která na základě pamětí chtěla zvýšit povědomí

29 Ke zkušenostem států střední a východní Evropy viz: UNVERHAU, D. (ed.): *Lustration, aktenöffnung, demokratischer Umbau in Polen, Tschechien, der Slowakei und Ungarn*. Münster 1999.

30 CHURANĚ, M. a kol.: *Encyklopedie špionáže (ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti)*. Libri, Praha 2008, s. 149; DINA – Dirección de Inteligencia Nacional Anticomunista; CNI – Central Nacional de Informaciones. In: *Állambiztonsági értelmező szótár*. Budapest, 1980, s. 11.

veřejnosti o extrémních bývalého režimu, tak nebyla schopná osvětlit osudy mnohých, kteří zmizeli beze stopy, nebo i těch, kteří za ukrutnosti zodpovídají. Zkušenost z Chile je jednoznačná: v důsledku ztráty dokumentů pocituje největší újmu chilské obyvatelstvo – a největší zisk spolupracovníci a příslušníci, kteří represí vykonávali, především jejich špička. Jisté je jen to, že chilský návrat k demokracii byl vedený pod heslem usmíření, ale ve značné míře se vytratila možnost, aby kriminální živly byly dohnány k zodpovědnosti za spáchané zločiny.

Podobný případ se vyskytl v Jihoafrické republice, kde Agentura pro národní bezpečnost zodpovědná za dokumentaci, kterou v minulosti sama vytvářela, působí i nadále.

Ve Španělsku je jedním z pramenů dokumentací, jejichž místa uložení nejsou známá (pokud dokonce nebyly skartované), Bezpečnostní odbor předsednictva vlády, a to pod kontrolou plukovníka San Martina, který v posledních letech diktatury pracoval ve zpravodajské službě.

Chilský případ není výjimečný. V Africe v rozmezí let 1979 a 1980 skartovala rhodézká vláda dokumenty z posledních let represivního režimu, opírajícího se o čtyři nejdůležitější a specializované bezpečnostní organizace, a to: Centrální zpravodajskou službu, Speciální policejní oddělení, Speciální soudy a vojenské jednotky známé jako „Selous Scouts“.

Z období po pádu Berlínské zdi a opětovném sjednocení Německa, které se tak stalo nástupcem Německé demokratické republiky, lze uvést příklad opačného typu. Přestože se archivy STASI nepodařilo zachovat v úplnosti, přece jen se z nich podařilo zachránit převážnou část. Umožnila to hlavně skutečnost, že se němečtí občané sami rozhodli pro zachování archivů, neboť si hned od začátku uvědomovali jejich důležitost. Takto se archivy STASI bezprostředně po převratu dostaly do rukou nových úřadů. Podporou bylo spontánní přání občanů, kteří pochopili, že je žádoucí, aby z účasti na nové administrativě byly vyloučeny osoby zodpovědné za rozsáhlé represe právě odstraněného režimu, neboť archivy se využívají jak k postihu osob zodpovědných za krutosti režimu, tak i k odškodnění obětí represe. Paralelně se vytvářely nové právní normy, které mohou být doporučeny jako příklad. Vyústily do dvou zákonů: první vzešel v NDR ještě před sjednocením, a druhý – definitivní – až ve sjednoceném Německu. Jejich hlavními protagonisty byli občané. Rozhodující úlohu sehrály skupiny, jako například ta, která vznikla pod vedením reverenda Joachima Gaucka. Němci si pravděpodobně vzpomněli na roli, kterou na konci 2. světové války sehrály nacistické archivy. Je třeba si vzpomenout, že nejvýznamněji byly archivy využity při soudu v Norimberku, jehož hlavními protagonisty nebyli němečtí občané, ale vojenské úřady vítězných spojenců.

Jakoby doprostřed – mezi dvě uvedené kategorie zkušeností nakládání s archivy – je třeba zařadit zkušenost řeckou. Řecko v letech, která bezprostředně následovala po diktatuře, využívalo dokumenty represivních útvarů hlavně v administrativě, k očištění od osob zodpovědných za represe. Archivy byly později zničeny. Stalo se tak ve smyslu nové legislativy, která pravděpodobně z etických důvodů vycházela z názoru, že není žádoucí, aby se v registrech a veřejně přístupných archivech držely

podklady o lidech, kteří v předcházejícím režimu vykonávali aktivity, které později byly vyhlášeny za nelegální. I když se podařilo očistit společnost od viníků a současně odškodnit jejich oběti, nezůstaly v Řecku písemné dokumenty o represích; ani takové, na jejichž základě by někdo mohl žádat o nový způsob odškodnění. Toto řešení sice umožnilo udělat čáru pod obdobím diktatury plukovníků, ale z pohledu historického a dokumentárního dědictví Řecka se nedá považovat za uspokojuv.

Ve Španělsku proběhla diskuze, zda mají být zničeny dokumenty policejních archivů, které mohou osvětlit politické, odborářské a ideologické pozadí toho, co Francův režim považoval za nepřijatelné. Výsledkem byla humorná příhoda (na madridském letišti totiž zatkli komunistického poslance Enrique Curiela, protože v počítačových záznamech policie byla o něm zmínka, že je aktivistou v podzemním hnutí), když španělský parlament vedl debatu o návrhu na zničení těchto dokumentů. Výsledkem bylo rozhodnutí zrušit policejní počítačové databáze o politicko-sociálních aktivitách, jak se zachovaly do doby bývalého režimu. Současně však, ve smyslu toho samého rozhodnutí, se všechny složky politického charakteru držené v policejních archivech, musely přesunout do Národního historického archivu. Tento požadavek vznesli dva ministři, a to ministr vnitra, zodpovědný za centrální policejní archiv, a ministr kultury, pod jehož zodpovědnost spadá Národní historický archiv; a oba dva podepsali platnost dohody. Tak se stalo, že soubory dokumentů [archivní fondy – pozn. ed.], nenahraditelné při studiu opozičních sociálních hnutí z období čtyřicetiletého Francova režimu, zůstaly zachovány.

Často se uvádí, že archivy jsou nejvěrnějším odrazem historie lidu a stávají se neodmyslitelnou součástí paměti národů. Rozhodně to platí v případech totalitních, diktátorských nebo represivních režimů, ve kterých chybějí legální prostředky, které by zachycovaly pluralitu myšlenek a způsobů chování. Pouze archivy, a to hlavně archivy policejní a archivy zpravodajských služeb – tedy archivy institucí, které kontrolovaly obyvatelstvo, mohou odrážet průběžně vyskytující se sociální konfrontace, které se v takových režimech nutně projevují. V rozporu s oficiálním obrazem veřejnosti, jak ho tyto režimy prezentovaly, se jeho pravá podoba dá objevovat ve fondech a dokumentech bezpečnostních složek. Existence důležitých policejních archivů je jakousi společnou charakteristikou všech těchto režimů. Represivní aparát byl obvykle velmi rozsáhlý a měl k dispozici velkou dokumentační strukturu. S její pomocí se téměř každodenně zaznamenávaly informace o jednotlivcích a skupinách. V mnoha případech to byl jediný způsob, jak si režim mohl zabezpečit svou moc.

Ve všech zemích, které přežily éru politických represí, vznikl neobvyklý zájem o archivy z té doby. Nejen historici, ale i novináři pocítovali legitimní touhu, aby do tajemství represí mohli co nejhluběji nahlédnout. Požadavkem bylo, aby se této snaze dalo vyhovět zákonně, se zárukou, že nevyvolá hrozbu soudních postihů a nebude porušeno ani právo na soukromí obětí represí, včetně případů, kdy vše jako „tečkou na konci věty“ skončilo zákonnou formou, čili amnestií.

Argumenty na podporu zachování dokumentů se zřetelně se rýsují, ačkoli se stále ozývají vážné pochybnosti, zda neexistuje možnost jejich zneužití k nové represí. Pokud

není jisté, že dokumenty byly zničeny nebo postoupeny úřadům, které se zřetelně odlišují od bývalého režimu (jako je to v případě Chile), je třeba mít na zřeteli možnost, že budou zneužity v neprospěch lidských práv. V hypotetickém ohrožení, že by se represivní režim mohl obnovit, by tyto dokumenty mohly vést k nepříjemným důsledkům. Jako nejoptimálnější se tedy jeví stav, aby takové dokumenty byly legálně svěřeny strukturám demokratického státu, a tak zůstaly v rukách profesionálních archivářů.

Závěrem je třeba znovu zdůraznit, že dokumenty, které vznikly z činnosti represivních orgánů, jsou důležité pro paměť všech osob a představují nenahraditelné svědectví. Avšak nejzávažnější argument pro jejich zachování novými demokratickými státy spočívá v důležitosti, jakou tyto dokumentační prameny – svědectví mají pro lidi poškozené minulým režimem, ať už to jsou přímé, či nepřímé oběti. Dokumenty z období represe mají rozhodující význam při vymáhání individuálních práv: amnestie, odškodnění, důchod a občanská práva (dědictví, vlastnictví, ...) v podmínkách nové politické situace.

Klíčová úloha archivů v podmínkách politického přechodu

V závislosti na cestě, kterou se vracela demokracie, čelily archivy bezpečnostních složek represivního režimu mnohým alternativám využití. Způsob, jakým represivní režim zanikl, značně ovlivňuje budoucnost jeho archivů. V procesech změny na základě „dohody“ nebo „národního usmíření“ mají argumenty ve prospěch odškodnění obětí prioritu před vším ostatním. V některých případech jsou přednější, nežli volání po zveřejnění jmen osob za represe zodpovědných, protože tzv. „právo posledního úderu“ musí ustoupit v zájmu sociálního smíru. Ovšem v případě, že jde o revoluční změnu nebo rychlý kolaps systému, je prvním požadavkem „volání po zodpovědných vinících“. V takovém případě je úloha archivářů mnohem příjemnější, protože kolaps systému si vyžaduje nové plánování, jakož i změny vžitých postupů a osob. Jestliže však byl demokratizační proces zahájen již v době působení represivního režimu, eventuálně na konci dlouho probíhajícího evolučního procesu, vždy zůstane řada obtížně překonávaných překážek. Stává se to v situacích, kdy jednotlivci z předcházejícího režimu setrvávají v zodpovědných pozicích, ať již v procesu represe vykazovali či nevykazovali aktivitu.

Jak už bylo uvedeno, neexistuje pravděpodobnost výskytu identických případů, ale pro ilustraci se přesto dají uvést dvě alternativy: německý případ v souvislosti s archivy STASI a španělský případ v souvislosti s archivy represivních institucí Francovy éry. Šlo o diametrálně rozdílné typy přechodů, uskutečněných za podstatně rozdílných podmínek. Německý případ byl důsledkem totálního kolapsu režimu, druhý byl výsledkem dlouhodobého přechodu, který zahájil sám Francův režim, přičemž se vyhýbal úplnému rozchodu s „legalitou“.

V procesu politického přechodu představují archivy podstatný prostředek k posílení kolektivních a individuálních práv. Jaký bude úspěch metod při náhradách

a odškodnění obětí represe, i při odstraňování těch, kteří jsou za minulý režim zodpovědní, bude ve značné míře záviset na využívání dokumentů represivních institucí. V procesu konsolidace demokracie v novém politickém prostředí má rozhodující vliv okolnost, zda uspěla podpora zachování archivů a zda se vytvořily instituce se zodpovědností za jejich ochranu.

V procesu konsolidace kolektivních a individuálních práv sehrávají archivy následující základní funkce:

Kolektivní práva

1. Právo lidí a národů zvolit si vlastní cestu na politickou změnu

Toto právo je vážně ovlivněné dostupností dokumentů. Bez archivů neexistuje skutečná svoboda volby. Komise pravdy, jak se ukázalo v Polsku, Chile nebo Jihoafrické republice, mohou uspokojivě splnit svou práci, pouze pokud se zachovaly základní prameny důkazů o represí. V německém případě veřejnost pochopila důležitost archivů STASI nejen pro plánování budoucnosti, ale i pro pochopení mechanismů, jak byla minulost podmíněna akcemi zpravodajských a represivních institucí. Tento postoj byl dalekosáhle ovlivněn poznatky z doby po 2. světové válce, kdy lidé byli svědky toho, jak se zacházelo s nacistickými archivy, a jak Dočasné dokumentační středisko v Berlíně chápalo jejich význam a podle toho je soustřeďovalo a zabezpečovalo.

2. Nezpochybnitelné musí zůstat právo lidu na úplnost napsaných pamětí

Pokud určitá komunita volí promíjení viny jako způsob zvládnutí politické přeměny, nesmí toto vyústit do ztráty dokumentovaného dědictví minulosti. Národy mají nejen právo, ale i povinnost zachovat své paměti tak, že je uloží do svých archivů. I když konkrétní generace smí volně rozhodovat o politických procesech, za které odpovídá, nesmí rozhodovat za další generace. Právo na objasnění cesty, která vedla k politickým proměnám, upírá komukoliv právo, aby ničil dokumenty.

3. Právo na pravdu

S výše uvedenými právy velmi úzce souvisí i právo občanů na dosažitelnost úplných informací o aktivitách předešlých režimů, ať již vykonávaných jejich parlamentními představiteli nebo jiným systémem, který tito představitelé považovali za přiměřený. Na tomto základě pracovaly všechny tzv. komise na zjišťování pravdy, ať už to byla Národní komise pravdy a smíření v Chile nebo Komise pravdy a smíření v Jihoafrické republice nebo Nejvyšší komise na výzkum zločinů proti polskému národu v Polsku.

4. Právo na identifikaci osob zodpovědných za zločiny proti lidským právům

Právo na identifikaci aktérů represe by mělo být posuzováno nezávisle na politickém rozhodnutí o následcích jejich zodpovědnosti, případně na tom, zda i nadále mohou pokračovat ve službě veřejnosti. Některé země daly při procesu přechodu k demokracii v zájmu podpory národního usmíření přednost politice amnestie nebo

odpouštění pro činitele zodpovědné za porušování lidských práv. Avšak v demokracii mají občané právo dozvědět se jména činitelů minulého režimu zodpovědných za porušování lidských práv, aby tak mohli zamezit jejich politickému prosazování. Německá legislativa se už zmínila o regulacích, které toto splňují. Zákon o archivech STASI umožňuje, aby privátní nebo veřejné instituce mohly ověřovat, zda autority, veřejní činitelé a představitelé občanů byli provázáni s bývalou represivní mašinérií. Rozsah prověřování je limitovaný, aby se bývalí agenti a spolupracovníci ministerstva vnitra nemohli případně udržet v závažných pozicích pouze proto, že se o nich nevědělo. Na druhé straně ale legislativa nedovoluje uplatňování tohoto práva vůči osobám, kterým v době předpokládané účasti na porušování lidských práv bylo méně než osmnáct let. Rovněž je stanovený termín patnácti let, do kterého také vyšetřování musí být vykonané (2006), a od kdy vstupuje v platnost zákonná promlčecí doba.

Individuální práva

1. Právo za zjišťování a odhalování osudu příbuzných, kteří zmizeli v období represe

Jedním z nejhorsích dopadů represe je skutečnost, že občané nemají informace o osudu příbuzných nebo přátel, kteří zmizeli. Archivy o represí musí umožnit vyšetřování, a pokud je to možné, také objasnění takových případů.

2. Právo být obeznámený s údaji o osobách, které se nacházejí v archivech o represí

Je známé jako „habeas data“ a zabezpečuje právo seznámit se s informacemi, zda osoba byla evidována policií nebo zpravodajskými službami bývalého represivního režimu, a vyhodnotit, jakým způsobem mohl být ovlivněný její osobní, rodinný nebo pracovní život v důsledku politické, ideologické, etnické nebo rasové předpojatosti. To samé právo se musí uplatnit ve prospěch spolupracovníků a zaměstnanců institucí represivního režimu.

3. Právo na historický výzkum za účelem poznání

Všichni občané mají právo na přístup k pramenům ke studiu historie svého národa. Zpřístupňování takové dokumentace musí brát v úvahu potřebu ochrany soukromí obětí a třetích osob, o kterých je v dokumentaci zmínka.

4. Právo amnestovat vězně a oběti politické pomsty

V každém procesu přechodu k demokracii je třeba navrátit svobodu, postavení v zaměstnání nebo poskytnout odškodnění osobám, které byly odsouzené nebo propuštěné z práce pro výlučně politické, náboženské, etnické nebo rasové důvody. Často pouze v archivech bývalých represivních režimů lze najít důkaz o tom, že odsouzení nebo propuštění se opíralo o politické, náboženské, etnické nebo rasové důvody.

5. Právo na odškodnění a nápravu za škody, které utrpěly oběti represe

Když úřady nového demokratického režimu rozhodují o poskytování odškodnění obětem represe, potřebné důkazy mohou čerpat z dokumentace institucí bývalého režimu.

6. Právo na navrácení zkonfiskovaného majetku

V případě, že občané státu, který se nedávno navrátil k demokracii, mají zákonné právo na návrat osobního majetku, který byl zkonfiskovaný bývalým režimem pro jejich víru a ideologii. Dokumenty archivů represivních institucí poskytnou podrobnosti o takovém majetku, jakož i informace o tom, kde se nachází a co se s ním stalo. V případě, že restituce není možná, protože se majetek ztratil nebo má nové legitimní vlastníky, mohou archivní dokumenty dokázat právo na poskytnutí přiměřeného odškodnění.

Povinnost posílat archivní dokumenty o represii pro právní úkony

V procesu politického přechodu musí zákonodárce brát v úvahu archivy a jejich úlohu jako nástroje při vypracovávání nové legislativy. Španělský příklad svědčí o úzkém propojení mezi využíváním legislativy v souvislosti s amnestií, zbavením viny a odškodněním, a důkazy, které jsou zachované v dokumentech archivů represe, což umožňuje uplatnění práva. V procesech, které se konají po ukončení represivního režimu, archiváři musí brát v úvahu legislativu, ale současně i nastávající změny, aby se v nové situaci dalo právo prosadit.

S vědomím potřeb a závažnosti úlohy, kterou dokumenty o represii nesou, by se archiváři ze všech zemí, počínaje nejvyššími archivářskými autoritami až po malého skromného archiváře, měli chopit iniciativy, aby při právních procesech ve svých zemích (v zájmu ochrany osobních a kolektivních práv, jak o nich byla zmínka výše, nebo i jiných práv, která se mohou objevit), pomohli následujícími legálními způsoby:

1. Dokumenty, které vytvořily a nahromadily bývalé represivní složky, se při nejbližší vhodné příležitosti musí dát pod správu nových demokratických úřadů a tyto úřady musí podrobně evidovat jejich držení. Demokratické úřady by měly vytvořit komise, které budou zodpovídat za řízení vyhodnocování; do práce komisí musí být úzce zapojeni i archiváři. Komise by měly převzít zodpovědnost za archivy těch zpravodajských služeb, jejichž působnost v novém režimu pokračuje. Komise by měly vyčlenit složky, které policie, bezpečnostní nebo zpravodajské služby při plnění svých povinností v novém režimu už nemusí mít v držení. Bezpečnostní útvary musí zajistit převoz vybraných souborů a dokumentů do národních archivů resp. do institucí, které se zabývají odškodněním nebo zbavováním viny obětí represe a vykonávají prověrky bývalých činitelů; nebo dají soubory a dokumenty k dispozici „komisím pravdy“.

2. Dokumenty bývalých represivních útvarů se musí uchovávat v archivech národního systému archivů nebo se dají k dispozici institucím, které identifikují bývalé činitele, zabývají se odškodňováním obětí represe nebo zabezpečováním kolektivních a individuálních práv. Na rozdíl od španělského řešení, které je uvedeno jako první, by se mělo upřednostnit řešení druhé, tedy německý a portugalský model. Velký počet dotazů by mohl vést ke kolapsu běžné aktivity tradičních archivů, které obvykle nemají zvláště velký rozpočet a ani počet pracovníků. Proto by se měly vytvářet instituce s dočasnou působností a se speciálně pověřeným štábem, aby převzal plnění těchto zodpovědných povinností. Zlepší se tak kvalita poskytovaných služeb, přičemž archivy se budou moci věnovat plnění svých tradičních úloh. Musí se však zřetelně stanovit, že tyto instituce mají pouze dočasnou působnost. K definitivnímu umístění dokumentů, které jsou částí kolektivní paměti, musí sloužit národní depozitář historických písemností. [Národní archivy – pozn. ed.]

3. Možná bude zapotřebí vytvořit novou legislativu, která ochranu dokumentů bývalých represivních institucí postaví na úroveň ochrany kulturního dědictví. Pokud již legislativa na ochranu kulturního dědictví existuje, nutně by měla zahrnovat i tyto dokumenty. Pokud existují předpisy, které se týkají ochrany dokumentárního dědictví v archivech, je třeba tyto dokumenty přesunout k nim; společně budou zabezpečené jako kulturní dědictví. Pro každý případ je však zapotřebí, aby tyto dokumenty byly jako kulturní dědictví zřetelně deklarované.

4. Měly by se zahájit právní iniciativy; jejich cílem by bylo zaručovat pomocí archivů práva jednotlivců, ať již na základě nového všeobecného zákona o národních archivech, nebo na základě přiměřeně modifikovaného zákona, který už existuje. Práva, která by měla být zaručená, by měla zahrnovat:

- Právo všech osob na přístup do archivů za účelem získání informace, zda tam je nebo není o nich informace či dokument, avšak pod podmínkou, že bude zaručeno zachování tajemství o třetích osobách.
- Právo těch, kteří nebyli ve službách represivních organizací, aby sami rozhodli, zda do záznamu, který obsahuje jejich osobní údaje, smějí nahlédnout třetí osoby. Osobní spisy [svazky – pozn. ed.] obětí represe by měly být na zákonem stanovenou dobu zabezpečené proti veřejnému přístupu, s výjimkou speciálního povolení osoby, které se týkají, nebo jejich dědiců. Osoby by měly mít příležitost dělat korektury nebo vyjádřit se k informacím, které jsou o nich v osobních spisech vedené. Tyto informace by se měly stát součástí spisů, ale měly by zůstat zřetelně odděleny od dokumentů vyhotovených represivním režimem, ve kterých by se však úpravy dělat neměly.
- Právo dostat oprávnění k nahlédnutí do spisů [svazků – pozn. ed.] spolupracovníků represe, ale se zárukou zabezpečení podle ustanovení legislativy.

Potřeba zveřejnění informace o archivech represivních režimů

Vyvrcholením celého procesu bude vypracování souhrnné zprávy, kde budou uvedeny podrobnosti o nových státem ustanovených právech a oznámení o rozložení archivů a institucí, které s nimi souvisejí. Do práce na ní by neměly být zapojeny pouze příslušné instituce veřejné správy, měli by se přizvat všichni, kterých se to týká: politické strany, odbory, církevní instituce, nadace a organizace na ochranu lidských práv. Důležité je, aby se zapojila i média, hlavně rozhlas a televize.

Naléhavý je požadavek, aby archiváři, kteří nakládají s dokumenty o represí, přijali etický kodex

Z pohledu stanoviska nakládání s dokumentací, o které se hovoří v této „Zprávě“, by návrh etického kodexu mohl být velkým pomocníkem. Archivy, pověřené spravováním těchto dokumentů musí být vybavené takovým kodexem. Zvláště důležité je, aby se zásadami kodexu byla jednoznačně srozuměna ta skupina pracovníků, která pokračuje v práci v archivech již z doby bývalého režimu. Etický kodex má zahrnovat tyto body:

- Dokumenty o represí jsou dědictvím lidu. Musí být zachované v neporušeném stavu a sloužit jako výstraha před netolerancí, rasismem a politickou totalitou.
- Archiváři jsou vykonavateli vůle lidu ve smyslu zákona a s pověřením na přechodnou dobu; musí se plně podrobit zákonu.
- Individuální práva obětí politické represe mají přednost před historickým výzkumem.
- Archiv by o žádném dokumentu neměl rozhodovat podle kritérií selekce [skartace – pozn. ed.], nýbrž ve smyslu jeho hodnoty pro historický výzkum.
- Archivář není cenzorem. O tom, které dokumenty mají být zpřístupněné a které ne, rozhoduje zákon.
- Pokud legislativa není dostatečně detailní, archiváři ji mohou interpretovat ve smyslu legálního doporučení odborníků v oblasti administrativního práva. V případech, kdy se zachování osobního tajemství dostává do konfliktu s požadavkem historického výzkumu, je třeba používat reprodukce originálních dokumentů, přičemž jména obětí represe nebo třetích osob musí být znečitelněná.
- Ve všech případech žádostí o ověřování fotokopií za účelem potvrzení oprávněnosti stížností obětí represe nebo jiných osob musí archiváři postupovat s nejvyšší obezřetností.
- Archivář musí zabezpečit kontrolní opatření za účelem ochrany dokumentů s obsahem citlivých informací. Dokumenty o represí by se měly držet ve všeobecných archivech, ovšem ve speciálně zabezpečených depozitech. K těmto dokumentům by měl mít přístup pouze personál archivu.
- Používání automatizovaných databází souvisejících s oběťmi represí se ze strany archivářů musí omezit pouze na nejnnutnější úkony ve smyslu požadavku „habeas data“. Tyto databáze by se měly používat pouze jako podpora při vyhledávání. Jejich jiné administrativní nebo úřední využívání by se nemělo povolovat.

Všeobecné úvahy a doporučení

Platí všeobecné pravidlo, že všechny zásadní archivářské principy zůstávají v platnosti i v archivech s materiály o represích. U archivářů se může vyskytnout tendence zavést novou klasifikaci fondů z represivních institucí, zejména původem od tajných služeb, které se jim jeví jako bez systematického řazení. Avšak za nápadným nedostatkem uspořádání se může skrývat utajovaná logika, která má naznačit speciální strukturu fondů. V takových případech je třeba držet se zásady „respektovat fondy“ a zachovat původní pořádek. Základní zodpovědností archivářů potom zůstává pochopit dynamiku fungování těchto institucí a reflektovat ji v klasifikačních schématech a popisech.

Identifikace fondů

První úlohou pro archiváře je identifikace fondů. Archiváři musí vědět, která bezpečnostní složka, organizace nebo instituce vytvořila konkrétní soubor dokumentů, s kterým nakládají. Je třeba analyzovat historický vývoj struktury organizace a její poslání, právě tak i její organické a administrativní souvislosti. Klíč organizování archivů jakékoliv instituce spočívá ve správném rozboru jejich struktur a právního postavení. Bez předběžné analýzy by klasifikování dokumentace bylo nejen obtížné, ale i nedostatečné. Původní pořádek vyhovoval organizaci samé, čili účelům jejího výkonu represe. Je ironií, že o co účelnější bylo uspořádání dokumentů pro politické závěry, (jestliže zůstalo zachováno), stává se toto uspořádání efektivnější pro účely rehabilitace a navrácení občanských práv v novém politickém uspořádání. Proto je třeba identifikaci fondů zahájit rozbořením úprav, vnitřních pravidel a předpisů, kterými se řídilo účinkování organizace v době, kdy existovala.

Doporučuje se, aby identifikaci fondů vykonali i archiváři, kteří jsou členy komise při delimitaci, a to dřív, nežli se fondy přesunou do archivů. Nekonrolovaný převoz dokumentů by mohl zapříčinit nenapravitelné pomíchání původního stavu uspořádání archivu.

Rozmanitost represivních institucí je tak velká, že interpretace významu slova „represe“ není jednoduchá. Chápání represe se netýká pouze politických idejí, ale zahrnuje i ideologii a osobní chování, náboženství, filozofické názory, sexuální chování a jiné oblasti, které jsou ve „Všeobecné deklaraci lidských práv“ zařazeny do kategorie svobody. Z tohoto pohledu pracovní skupina UNESCO-ICA stanovila následující kategorie: (a) tajné služby, (b) polovojenské organizace, (c) speciální soudy, (d) koncentrační a pracovní tábory, (e) speciální nápravná zařízení, (f) psychiatrická převýchovná centra.

Tyto instituce byly specificky vytvářeny jako nástroje represe. Kromě nich se represivní struktury dají nalézt i v tradičních oblastech administrativy, jejichž existence pokračovala po ukončení totalitního režimu. Pro takové případy pracovní skupina stanovila následující kategorie represivních institucí: (a) ozbrojené síly (vojsko), (b) policejní a bezpečnostní útvary, (c) civilní tribunály, (d) jiné části civilní administrativy.

Zpravodajské služby prezentují nejcharakterističtější typy dokumentace, která se ve značné míře liší od tradiční organizace dokumentů veřejné správy. Archivy zpravodajských služeb jsou zvláště bohaté na informace o lidech a represivních organizacích.

Archivy zpravodajských služeb v represivních režimech jsou většinou organizované na bázi rozsáhlých kartoték nebo automatizovaných jmenných indexů. Soubory jsou řešeny tak, aby poskytovaly rychlou informaci o osobách. Často obsahují detailní přehled o tom, co je obsahem dokumentů. Tyto kartotéky, někdy označované jako „samo-orientační“, (používané například ve Státním archivu v Rio de Janieru), se odlišují od běžných kartoték, které obvykle slouží pouze ke zjištění čísla dokumentu nebo složky v pomocném archivu a neobsahují doplňující informace ani odkazy.

Doporučuje se, aby po převozu dokumentů do nových archivů byly archivní fondy zachovány v původním formátu. V případě, že se v rámci procesu včleňování fondů do nových archivů nedaří zachovat jejich původní uspořádání, je povinností archiváře postarat se, aby byl vztah mezi novými a starými pomůckami zřejmý.

Běžně se stává, že zpravodajskou službou využívaná informace pochází z jiné instituce nebo útvaru. V represivních institucích se velmi často využívaly zkonfiskované dokumenty. Důležité je identifikovat dokumenty pocházející z rozdílných, jiných represivních organizací, přičemž by tyto neměly být fyzicky zařazované jako samostatné fondy. Automatické označování dokumentů může nejlépe pomoci zachovat pořádek při předkládání takového materiálu k historickému výzkumu. Počítačová zpracování takových dokumentů by se neměla provádět podle policejní logiky, ale v souladu se strukturou a organizací instituce samé.

V dokumentech zpravodajských služeb represivních režimů mají největší závažnost údaje o osobách. Informace o nich mohou být v jedné složce, ale mohou mít pokračování v celé sérii složek. Údaje o té samé osobě obvykle bývají shrnuty na kartotéčních listech, pokud byly vedeny, nebo na referenčních kartách, a je třeba se postarat, aby zůstávaly pohromadě s ostatním materiálem. Dokumenty, jichž se tyto karty týkají, obsahují podstatu důkazních materiálů každé žaloby nebo administrativního či soudního rozhodnutí. Proto je velmi důležité, aby se propojení mezi těmito kartami a dokumentací nenarušilo. Zda se podaří úplně pochopit, jak byly dokumenty zpravodajských služeb vedeny, závisí na kartách nebo na automatizovaných databázích.

Mnohem obtížnější je identifikovat série dokumentů represivního charakteru, které stále ještě mohou existovat v administrativě demokratického státu. V takových situacích je potřebné složky, týkající se represe, zřetelně identifikovat. Po tom, co byly odděleny, může se zařídit jejich převoz do archivů veřejné správy a lze je považovat za ucelený fond. Je třeba stanovit termín, do kterého budou v zájmu úplnosti i tyto fondy zařazeny tak, aby organicky souvisely s ostatními svazky represivních organizací. Bez takovéto identifikace zanecháme budoucím generacím představu, že dané instituce neměly s politickou represí v nedemokratickém období nic do činění.

Posuzování

Pro archiváře, kteří pracují s dokumentací represivních organizací, platí dvě základní hlediska posuzování:

1. Prostudovat různé série dokumentů, nakolik jsou potřebné jako důkazy v zájmu ochrany individuálních práv, a obecně – jaká je jejich hodnota jakožto historicky důležitého materiálu o represivním režimu v zemi.
2. Oddělit svazky, které souvisí s poškozováním lidských práv a zajistit, aby byly vyčleněny od ostatních dokumentů neutrálních institucí, které nadále působí v demokratických podmínkách.

Tato kritéria se dají uplatnit při posuzování, které fondy mají zůstat uzavřené a které se mají považovat za otevřené.

V souvislosti s posuzováním uzavřených fondů, je třeba nejdříve identifikovat jednotlivé soubory a pak stanovit jejich hodnotu, přičemž je třeba zohlednit administrativní, právní a informační kritéria. Při posuzování právní hodnoty musí jako hlavní kritérium platit autenticita a pravdivost obsahu. Mnoho sérií dokumentů, které vznikaly v obdobích represí, je poznamenáno tím, že se na nich nenacházejí ověřovací znaky – pečete a podpisy. Platí to např. o již zmiňovaných kartotéčních listech. Mnohé z těchto informací a dokumentů z takových souborů by jako důkaz v demokratických právních postupech pravděpodobně nemělo žádnou právní hodnotu. Je nepochybné, že informace v nich obsažené, jsou v mnohých případech pouhým výmyslem. Avšak jako dokumenty je třeba považovat i tyto materiály za autentické. Všechny dokumenty z období předcházejícího represivního režimu se v demokratickém období stávají autentickým a platným důkazem o akcích, které byly proti občanům uskutečněny z politických, ideologických, náboženských, etnických a rasových motivů. Proto se musí považovat za platné pro výkon práva, jakým je amnestie, restituce a odškodnění obětí represe.

Existují však případy, že důkazy z takových dokumentů se pro restituci a odškodnění nemohou považovat za dostačující. Mohou existovat zákonná opatření, jako např. ve Španělsku, že nárok na odškodnění se přizná pouze osobám, které byly vězněny déle než tři roky. Proto při právních postupech, umožňujících odškodnění, se v souladu s těmito právními požadavky musí předkládat soudní doklady dosvědčující délku období, kterou osoba strávila ve vězení na základě rozsudku. Archiváři tedy musí dbát, aby v souladu se zákonem, který upravuje práva občanů, byli v každém jednotlivém případě schopni zabezpečit a poskytnout pokud možno všechny dokumenty. To vyplývá i z rozhodnutí, na základě kterého se dokumenty musí předkládat zpracované co nejdetailněji a ve smyslu priorit při popisování faktů.

Osobní svazky agentů a zaměstnanců administrativy a služeb represivních režimů, hlavně však služební záznamy příslušníků vojsk, mají zvláštní důležitost, protože obsahují biografické údaje, které mohou mít při stanovování zodpovědnosti v období represe rozhodující hodnotu.

Je třeba zachovat všechny svazky obsahující informace o osobách, které se staly oběťmi represe, po dobu nejméně 75 let od chvíle, kdy se začaly zakládat; je tomu tak pro jejich základní hodnotu jako důkazů o vývoji lidských práv. A jelikož mají i velkou

historickou hodnotu pro poznání skutečného rozsahu represe, mělo by se uvažovat o jejich trvalém zachování.

V případech posuzování otevřených fondů by měla platit kritéria, na jejichž základě se dokumenty operativního charakteru vyčlení podle typu zločinu. Dokumenty o osobách podezříváných nebo postihovaných za činy, kterých se nikdy nedopustily, nebo se v novém demokraticky řízeném státě právně neuznávají jako zločiny, by se měly převést do všeobecných archivů. Kritéria pro jejich výběr by měla být co nejvšeobecnější, a kde vzniknou pochybnosti o správnosti jejich zařazení, je třeba je také přeradit do všeobecných archivů. (Centrální policejní archivy této kategorie byly ve Španělsku přerazeny do Národního historického archivu.)

Při tom je potřebné jasně identifikovat typy žalob proti politickým oponentům nebo běžným občanům, které represivní režim postihoval, a které z nich nejsou obsažené v právní praxi demokratických států. Takové „zločiny“, jaké se ve svazcích objevují, zahrnují výhrůžky vůči úřadům, výhrůžky vůči osobám, ospravedlňování terorismu, nedovolené spolčování, vraždy, spolupráci s ozbrojenými skupinami, ilegální spolčování, opozici vůči zvláštním zákonným opatřením, opozici vůči vnitrostátní bezpečnosti, ničení věcí, hromadění zbraní a munice, neposlušnost, nezákonné omezování svobody lidí, řízení polovojenských skupin, svévolné poškozování věcí, útoky, stávky, letáky, požáry, porušování vojenských soudních rozhodnutí, neuposlechnutí úřadů, neuposlechnutí předpisů veřejného pořádku, vzdor vůči vrchnosti, nezákonné shromažďování, znevažování svědomí, tajné přechody přes hranice, příslušnost v ozbrojené skupině, ilegální tisk a propagandu, porušování soudního rozhodnutí, vzpouru, odboj, nezákonné setkávání se, vyvolávání nepokojů, přechovávání zbraní a výbušnin, terorismus a hanobení národa, jeho symbolů a zástavy.

Zároveň s otevřenými fondy je zapotřebí vzít v úvahu i utajené dokumenty, které se týkají omezování lidských práv a jsou označené jako „Tajné“. Dá se toho dosáhnout pouze pod podmínkou, že komise, která je pověřená analyzováním dokumentů dané instituce, nenaráží na překážky uvnitř organizace. Všichni členové komise samozřejmě podléhají všeobecným předpisům o zachování mlčenlivosti v souvislosti se státním tajemstvím, pro která dostali příslušné oprávnění.

Princip původu

To, že charakter dokumentů zpravodajských služeb bývá často netypický, jsme již zdůraznili, zejména v porovnání s jinými represivními institucemi, jako jsou soudní tribunály, věznice atd. I zde se často nacházejí konfiskované dokumenty, které se týkají osob, civilních institucí nebo politiků a byly zařazeny mezi soubory materiálů pocházejících z jiných pramenů, jako například z novin, agenturních zpráv a podobně. V případech, že se dokumenty tajných služeb přenášejí do všeobecných archivů nového demokratického státu, je třeba jejich původ, tedy že pocházejí od zpravodajské služby, zohledňovat.

Integrita fondů

Kromě původu fondů je třeba respektovat i jejich integritu. Jestliže legislativa umožňuje restituci soukromého vlastnictví, může se toto právo dostat do protikladu s principy zachování integrity fondů. V případě, že by jednotlivci v rozsáhlé míře požadovali své osobní dokumenty, [které byly následně včleněny do dokumentace bezpečnostních složek – pozn. ed.], mohlo by to ohrozit existenci fondů, čímž by se narušila část národního dědictví. Kompromisním řešením by mohlo být rozlišení výslovně osobních dokumentů, které by měly být navraceny jejich majitelům nebo jejich dědicům, od dokumentů týkajících se jejich politické činnosti, které by měly zůstat natrvalo archivované. Majitelům nebo dědicům takových dokumentů je třeba přiznat právo na finanční odškodnění, samozřejmě pod podmínkou, že nemají v úmyslu tyto dokumenty sami uložit ve veřejných archivech. Současně by se však mělo doporučit, aby v případě jedinců, kterým byly majetky restituovány a později se je pokusí převést na třetí osoby, by stát měl zabezpečené právo na přednostní odkoupení.

Koncepci archivních fondů je třeba zvažovat i z pohledu policejních nebo armádních složek, které v represivním aparátu zastávaly speciální úlohy. Doporučuje se zvážit, zda by se ze záznamů těchto speciálních útvarů neměly vytvořit samostatné fondy. Z toho důvodu je třeba je nejprve přeradit do všeobecných archivů.

V požadavku zachování integrity fondů je přípustná jediná výjimka. Uplatnit se může v případě, že svazky s dokumenty o represivních aktivitách jsou dohromady se svazkem, který je potřebný pro pokračování činnosti útvaru. V takových případech se svazky mohou dočasně separovat.

Soupisy

Soupisy archivních fondů bývalých represivních režimů jsou obdobné jako u tradičních fondů. Všeobecně se dá říci, že cílem je vytvořit popisné seznamy všeobecného charakteru, jako jsou přehledy a inventáře, které umožní obsáhleji pochopit, co se ve fondech nachází. Nedoporučuje se, aby archiváři vypracovávali katalogy, které by zahrnovaly i podrobnější informace o osobách, protože tím by mohlo být porušeno právo na jejich soukromí. V případě dokumentů, které už byly vyhodnocené a dá se o nich soudit, že obsahují fakta dotýkající se soukromí osoby, by soupiska neměla obsahovat podrobnosti jdoucí za hranici inventáře, kde je uveden pouze název série, údaj o období, kterého se dokumenty týkají, i údaje o souvisejících sériích. Indexy vypracované k těmto dokumentům by měly obsahovat pouze jméno a odvolání na příslušný dokument [inventární jednotku – pozn. ed.].

Naopak indexové systémy, jak je zpracoval represivní režim, ačkoliv mohou být archivářům nápomocné, se nesmějí považovat za pomůcky při vyhledávání a nesmějí být uživatelům zpřístupněny. Je však třeba považovat je za dokumenty, držet je spolu s hlavním materiálem v depotech archivu, bez přístupu veřejnosti. Tyto staré původní nástroje kontroly takto zůstanou pod výlučnou správou archivářů. Rovněž musí zůstat zakázané používání počítačů při vypracování katalogů, což je ve shodě s právními opatřeními na ochranu osobních údajů.

Správa archivů

Důležitým bodem, který při práci s dokumenty bývalých represivních režimů musí mít archiváři na zřeteli, je otázka, jak je spolehlivě uchovat. Mnozí z těch, kterých se archivní dokumenty týkají, zejména bývalí zaměstnanci předmětných organizací, mohou mít zájem, aby dokumenty byly zničeny. Doporučuje se proto, aby zabezpečovací prostředky byly přinejmenším tak důsledné, jaké byly v místě jejich původního uložení.

Důležitá jsou rovněž opatření při zprostředkování dokumentů uživatelům. Doporučuje se, aby badatelna byla zřízena přímo v objektu archivu. Archiv by měl zodpovídat za vypracování pokynů [badatelský řád – pozn. ed.] v souladu s kolektivními a individuálními právy, jak je zaručuje zákon, a aby tyto pokyny byly všude v archivu přístupné. V pokynech pro badatele musí být též uvedena základní informace, čeho se archivní fondy a dokumenty týkají, jaké jsou podmínky pro zpřístupňování dokladů a jaké služby se uživatelům poskytují.

Na cestě ke zdrojům dokumentů o období represe:

Přehled archivů bývalých represivních režimů v nových demokraciích 1974–1994

Faktem, který zřetelně vyvstává z rámce této studie, je naléhavá potřeba podniknout urgentní opatření, aby bylo zaručeno zachování dokumentů, a tím i jejich legitimní využívání.

V průběhu práce pracovní skupiny se podařilo shromáždit informace pouze o třinácti zemích z celkového počtu dvaceti pěti, kterým byl odeslán požadavek, aby vyplnily dotazníky, týkající se jejich archivů s dokumenty o represí. Ze třinácti odpovědí, které jsme dostali, dvě neobsahovaly informaci o způsobu zabezpečení dokumentů; v Zimbabwe byly dokumenty zničeny a v Chile nebyly o stavu archivů k dispozici žádné informace. Víme také, že v Řecku byly dokumenty zničeny z etických důvodů, avšak vyplněný dotazník naší skupině odsud nevrátili. Dále: ze čtrnácti zemí se ve třech (tzn. 28,3 %) archivy represivních institucí bývalého režimu vůbec neuchovávají. Dvě země (Maďarsko a Jihoafrická republika) informovaly pracovní skupinu o nedostupnosti dokumentů důležitých represivních institucí bývalých režimů. Skutečnost, že několik zemí na dotazník vůbec nereagovalo, v nás nebudí přílišný optimismus o zachování jejich archivů o represí.

Množství dokumentů, o kterých se v zaslaných zprávách hovoří (více než 100 000 běžných metrů z jedenácti zemí) zřetelně objasňuje závažnost problému, kterým čelí nové instituce. Z těchto zemí jich šest – Německo, Brazílie, Španělsko, Paraguay, Portugalsko a Rusko – využívá dokumenty na odškodnění obětí represe; a čtyři – Německo, Litva, Paraguay a Portugalsko – k postihu zodpovědných osob z období minulého režimu. Ve třech zemích – Polsko, Brazílie a Portugalsko – byly dokumenty o represí použity „komisemi pravdy“.

Téměř ve všech archivech [které spravují archiválie bývalých bezpečnostních složek – pozn. ed.] platí v zájmu zabezpečení ochrany osobních údajů jedinců omezení

přístupu. Stanoveno bylo i rozdílné období utajení, a to v rozmezí od 50 let ve Španělsku, 75 let v Portugalsku a Rusku, až do 100 let v Brazílii. Německo nestanovilo dobu utajování. V Lotyšsku takové omezení neexistuje a platí tam protikladné podmínky přístupu k dokumentům některých institucí; například k archivům ministerstva vnitra je přístup volný, ale přístup k jiným (KGB v Lotyšsku) je zamezen. V sedmi zemích – Brazílie, Německo, Lotyšsko, Paraguay, Portugalsko, Rusko a Španělsko – se iniciují postupy, kterými se umožní nahlédnutí do dokumentů pro vzdělávací účely a pro historický výzkum.

A konečně, ve dvou zemích – v Maďarsku³¹ a Jihoafrické republice – se nejdůležitější soubory dokumentů bývalých represivních složek nevyužívají ani k odškodnění obětí, ani pro postih viníků nebo k historickému výzkumu. Neexistují tam jasné definice nebo úpravy, týkající se těchto dokumentů, ačkoliv se v obou zemích o jejich otevírání vážně usilovalo.

Závěr

Práce expertní skupiny by se měla posuzovat jako první stupeň mezinárodní spolupráce, kterou je třeba rozšířit, aby zahrnula i země, o kterých se doposud neuvažovalo, a aby se do nich zapojily i organizace na ochranu lidských práv.

Je velmi žádoucí, aby zájem o dokumenty bývalých represivních režimů vzbudil pozornost i v mohutném mezinárodním fóru, přičemž je třeba aktivně zapojit archíváře, představitele politických stran, skupiny na ochranu lidských práv a další.

Bylo by potřebné prozkoumat možnosti poskytování pomoci při správě archivních fondů z doby působení represivních režimů v zemích, kde dosud probíhá proces přechodu k demokracii, aby se tak předešlo kolapsu archivních institucí a překazilo svévolné ničení dokumentů. Vzhledem k tomuto stavu by bylo žádoucí stanovit střednědobý program na vytváření pomocného fondu pro archivy, které slouží obhajobě lidských práv (bývalé archivy ve službách represe).

Je potřebné, aby pokračovala práce související s identifikací archivů obsahujících dokumenty o represii. Přiměřený rámec poskytuje program SVĚTOVÉ PAMĚTI, v jehož možnostech je, aby do společného registru poznatků zahrnul ke všem údajům, které se dosud podařilo shromáždit, i všechny nově získané.

31 Viz VARGA, L.: *Vom erbe des Kommunistischen Staatssicherheitsdienstes in Ungarn*. In: UNVERHAU, D. (ed.): *Lustration, aktenöffnung, demokratischer Umwandel in Polen, Tschechien, der Slowakei und Ungarn*. Münster 1999, s. 161–176.; STREŠŇÁK, G.: *Historický archiv štátobezpečnostných služieb v Budapešti*. In: *Pamäť národa*, 4/2005, s. 59–62.

POLÍTICAS ARCHIVÍSTICAS PARA LA DEFENSA DE LOS DERECHOS HUMANOS

Antonio González Quintana

**ACTUALIZACIÓN Y AMPLIACIÓN DEL INFORME ELABORADO PARA
UNESCO Y CONSEJO INTERNACIONAL DE ARCHIVOS (1995) SOBRE
GESTIÓN DE LOS ARCHIVOS DE LOS SERVICIOS DE SEGURIDAD DEL
ESTADO DE LOS DESAPARECIDOS REGÍMENES REPRESIVOS**

**CONSEJO INTERNACIONAL
DE ARCHIVOS Paris, 2008**

Titulní list rozšířené verze tzv. Quintanovy zprávy

Zdroj: <http://www.ica.org/groups/en/node/77>